

بررسی انتقادی پرداخت به نکاح موقت (صیغه) در رسانه (فیلم و مجموعه تلویزیونی)

سیروس خرمی رفنی^۱

چکیده

نکاح موقت که در عرف تحت عنوان «صیغه» شناخته می‌شود در کنار عقد دائم یکی از نهادهای مطرح در دین اسلام می‌باشد. مسلمانان در مشروع بودن متعه در دوره پیامبر (ص) اتفاق نظر دارند؛ ولی در اینکه این حکم شرعی بعد از پیامبر نیز باقی است یا نه، اختلاف دارند. در صحت انعقاد این عقد به آیات قرآن کریم، سنت نبی مکرم اسلام و روایات ائمه اطهار استناد شده است. اسلام برای حل مشکل تمام کسانی که به علتی قادر به ازدواج دائم و تعهدات سنگین آن نیستند متعه را پیشنهاد می‌کند. باوجوداین، پرداخت به آن در رسانه با رویکردی مثبت همراه کرده است. سیر تاریخی رسانه در بحث فیلم و مجموعه تلویزیونی از فیلم شوکران (۱۳۷۹)، زندگی خصوصی (۱۳۹۰)، آنچه مردان درباره زنان نمی‌دانند (۱۳۹۲)، سریال همه چیز آنجاست (۱۳۹۳)، در مدت معلوم (۱۳۹۴) و آقازاده (۱۳۹۸) مبین تبلیغ زشتی و بدعاقبتی آن توسط رسانه‌های پرمخاطب بصری است. بی‌شک کریه جلوه دادن این امر در آینده برای مواجهه با بحران‌های اجتماعی مانند افزایش سن ازدواج و پاسخگویی به جامعه زنان و مردانی که همسر خود را از دست داده یا رابطه زناشویی آنها متوقف شده است، دست برنامه‌ریزان اجتماعی و فرهنگی را خواهد بست. اگرچه، روایی ازدواج موقت در شرایط حال ملزوم لحاظ شرایط عرفی و بسترسازی‌های قانونی برای نیاز افراد آسیب‌پذیر خاص باشد و جزء برنامه‌های اضطراری و فوری محسوب نگردد، لیکن این هجمه نیز به این امر الهی و اعتقادی نیز نزدیک به صواب و حکمت نمی‌نماید.

واژگان کلیدی

نکاح موقت، صیغه، مجموعه تلویزیونی، اسلام، رسانه.

۱- دانشجوی دکتری حقوق خانواده دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

si.khorrami@mail.sbu.ac.ir

مقدمه

پژوهش پیش‌رو با نگاهی انتقادی به نحوه پرداخت به نهاد نکاح موقت در مجموعه‌های تلویزیونی ایرانی از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۸ با روشی تحلیلی-توصیفی درصدد پاسخ به این سؤال است که اگر ازدواج موقت را به عنوان یک امر شرعی و مورد توجه قانون برای اهدافی چون جلوگیری از فحشاء و گسترش گناه در جامعه می‌دانیم، تبلیغ زشتی و بدعابتی آن توسط رسانه‌های پرمخاطب بصری با چه رویکردی انجام و چه ثمر و نتیجه‌ای خواهد داشت. تا جایی که محقق جست‌وجو کرده است تاکنون به این موضوع از نظر علمی پرداخته نشده است. برای بررسی موضوع، مباحث در دو بخش به رشته نگارش درآمده است. در قسمت نخست به بررسی فیلم و مجموعه‌های تلویزیونی مربوطه و بیان رویکرد هر کدام پرداخته خواهد شد و سپس به بررسی و تحلیل رویه‌ها پرداخته می‌شود. در بخش دوم مقاله، با عنایت به اینکه ممکن است برخی از دست‌اندرکاران امر، علت واکنش‌های منفی را ناشی از ضعف مبانی نکاح موقت در متون دینی و بالتبع در متون قانونی بدانند، ضمن پرداخت مختصر به مبانی نکاح موقت، به نحوه نمایش یکی از مجموعه‌های تلویزیونی یادشده (آقازاده نمایش سال ۱۳۹۸) به عنوان آخرین برگ نمایشی این موضوع در فضای رسانه‌ای کشور اشاره‌هایی خواهد شد. در پایان نیز به نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادهایی جهت اصلاح این رویه پرداخته شده است.

۱- پرداخت به نکاح موقت «صیغه» در رسانه

ابتدا به بررسی سیر تاریخی فیلم‌های مرتبط با نکاح موقت به نحو مختصر پرداخته و پس از نقل مختصر داستان فیلم، به نحوه روایت آن اشاره می‌شود.

۱-۱- فیلم شوکران (نمایش ۱۳۷۹)

فیلم سینمایی «شوکران» با کارگردانی و نویسندگی بهروز افخمی در هیاهوهای فرهنگی دوران اصلاحات بر پرده نقره‌ای سینما نقش بست. شاید بعد از انقلاب، اولین باری بود که در فیلمی به وضوح و صراحت مسئله ازدواج موقت عیان و مطرح می‌شد. مهندس

(محمود) از زنجان برای ملاقات دوستی به تهران می‌آید و با پرستار بیمارستان، (سیما)، آشنا می‌شود. محمود که زندگی خانوادگی آرامی را در کنار همسر (ترانه) و دو فرزندش دارد به سیما علاقه‌مند شده و او را صیغه خود می‌کند، اما به مرور زمان رابطه آن‌ها دستخوش تغییر شده و اتفاق‌های ناخوشایندی را برای هر دوییشان ایجاد می‌کند. محمود دچار عذاب وجدان و درصدد اتمام رابطه با سیما برمی‌آید؛ این درحالی اتفاق می‌افتد که سیما به محمود علاقه‌مند شده و برای جلب عشق او چادر سر می‌کند، اما محمود در ترک سیما مصمم است و وقتی سیما به خانه می‌آید تا با او شام بخورد با دسته گلی از محمود در کنار سکه‌های معهود در مهریه‌اش مواجه می‌شود. سیما پیوسته در تلاش است تا دوباره او را به سمت خود جلب کند و درنهایت در پارکینگ بیمارستان به محمود درباره بارداری‌اش خبر می‌دهد. واکنش محمود این است که بچه باید سقط شود، ولی این در حالی است که سیما می‌گوید می‌خواهد بچه را به دنیا بیاورد و از محمود برای او شناسنامه می‌خواهد... سیما هنگامی که محمود در تهران است به منزل او در شهرستان می‌رود و با همسر او هم‌کلام شده و ضمن آن محمود را با جملاتی دوپهلوی نزد همسرش و پشت تلفن تهدید می‌کند... محمود نیز اعلام می‌کند که رابطه‌شان را برای پدر سیما فاش می‌کند. پدر سیما اجازه ورود او به خانه را نمی‌دهد و او را تهدید به قتل می‌کند... سیما به قصد انتقام دوباره به سمت منزل محمود حرکت می‌کند و در میانه راه از یک پمپ بنزین، مقداری بنزین برای آتش افروزی تهیه می‌کند. محمود در راه بازگشت درحالی‌که ظاهراً قصد دارد ماجر را برای همسرش تعریف کند، متوجه تصادف خودرویی در جاده می‌شود که سرنشین آن (به احتمال قریب به یقین سیما) جان داده است. محمود سوار بر خودرویش شده و با حواس‌پرتی و چهره‌ای حاکی از شکست، با همسرش به راه ادامه می‌دهد...

پایان داستان این فیلم به نحوی این مفهوم را القاء می‌کند که زنی که تن به ازدواج موقت دهد عاقبت مرگبار و یا رقت‌انگیزی خواهد داشت، حتی اگر دارای موقعیت اجتماعی و کاری مناسب و زیبایی در خور توجه باشد.

۱-۲- زندگی خصوصی (نمایش ۱۳۹۰)

یک دهه بعد از شوکران، فیلم زندگی خصوصی به کارگردانی محمدحسین فرح‌بخش و نویسندگی اصغر نعیمی در سینماها اکران شد که این فیلم با هیاهوی سیاسی مواجه و اکران آن محدود شد.

این فیلم روایت فردی به نام ابراهیم است که در ابتدا فردی تندرو بوده و پس از اخراج از مقام‌های دولتی به‌عنوان اپوزیسیون در روزنامه‌اش آغاز به انتشار مطالب جنجالی می‌کند و شیوه زندگی‌اش به‌طور کامل عوض می‌شود.

او اینک روزنامه‌نگاری با سبک و شیوه متفاوت با دوران جوانی است و حالا خواستار تقدم اخلاق بر احکام است. سر و وضع ظاهری او نیز تفاوت بسیار کرده و همسرش نیز متناسب با وضع فعلی اوست. از سن بچه‌شان مشخص است که عمر ازدواج‌شان به ده سال نمی‌رسد و رابطه صمیمانه‌ای دارند. او در یک مهمانی شام با همسرش شرکت می‌کند که میزبانش آقای رسولی، فردی متجدد و کراواتی است و او را به دیدار حاج صفاریان می‌برد تا آشتی‌شان دهد، اما قضیه برعکس می‌شود. صفاریان، کیانی را به انحراف متهم می‌کند و کیانی نیز آنان را می‌کوبد و مثال می‌زند که همکار شما روزنامه را پل صعود خود کرده تا به وزارت برسد. در همان مهمانی زن جوانی به نام پریسا زندی با او آشنا می‌شود و بعد برای دادن مطلب و داستان به دفتر روزنامه می‌رود. داستان‌ها قابل چاپ نیست، اما آشنایی آن‌ها ادامه می‌یابد. در روزی که همسر کیانی و بچه‌اش برای دیدار پدر و مادر به مسافرت می‌روند، کیانی به منزل پریسا می‌رود و او را صیغه می‌کند و سه روز پیش او می‌ماند، اما بعد درحالی‌که پریسا همچنان خواهان ادامه رابطه است، او به دلیل گرفتاری کار و خانواده، مخالفت می‌کند و تماس‌های بعدی پریسا را یا بی‌جواب می‌گذارد یا با تندی برخورد می‌کند، اما پریسا دست‌بردار نیست و حتی با همسر کیانی نیز دوست می‌شود تا کیانی بداند که از دست او نمی‌تواند فرار کند. پریسا به کیانی می‌گوید که حامله است و او باید مسئولیت بچه را بپذیرد و تهدیدش می‌کند. کیانی ابتدا سعی می‌کند با استفاده از دوستان قدیمی و پرنفوذش، پریسا را بترساند، اما موفق نمی‌شود و تصمیم می‌گیرد خود وارد عمل شود. او با تظاهر به پشیمانی از

تندی‌اش، پریسا را سوار ماشین می‌کند و او را می‌کشد. در این فیلم هم در پایان داستان این مفهوم القاء می‌شود زنی که تن به ازدواج موقت دهد عاقبت مرگبار و یا رقت‌انگیزی خواهد داشت، حتی اگر دارای موقعیت اجتماعی و کاری مناسب و زیبایی در خور توجه باشد.

۱-۳- آنچه مردان درباره زنان نمی‌دانند (نمایش ۱۳۹۲)

این فیلم روایت دکترای است که با وجود داشتن همسر، دو فرزند و یک زندگی آرام، عاشق زنی ۳۰ سال کوچکتر از خود می‌شود که این موضوع، مشکلات عدیده‌ای برای وی رقم می‌زند. وی که دارای وضع مالی خوبی است، زنی جوان را به عقد موقت خود درمی‌آورد، ولی بعد از چند مدت از همسر موقت خود صاحب یک فرزند می‌شود، ولی همسر موقت او بعد از چند مدت وی را ترک می‌نماید. در این هنگام شخصیت دکتر این داستان با نوزادی از همسر موقت خود و سیل مشکلات تنها می‌ماند. در این فیلم هم در پایان داستان این مفهوم را القاء می‌شود که مردی که تن به ازدواج موقت دهد با مشکلات زیادی مواجه خواهد شد، حتی اگر دارای موقعیت اجتماعی و کاری مناسب باشد.

۱-۴- همه چیز آنجاست (نمایش ۱۳۹۳)

کارگاه تولیدی خانواده‌ای قدیمی به علت ورود کالاهای خارجی به تعطیلی کشانده می‌شود. مهدی پسر بزرگ خانواده درگیردار مشکلات به‌وجود آمده است. بخشی از داستان همه چیز آنجاست. با قصه خانواده محسن پیش می‌رود و در ادامه داستانک‌ها و قصه‌های فرعی متعددی در دل قصه اصلی به‌وجود می‌آیند. این مجموعه در قالب داستان‌های تودرتوی خود به ازدواج موقت پرداخته و در بخش‌های انتهایی داستان، باز این زوج موقت مرد پولدار داستان است که عاقبتی هولناک و مرگبار دارد.

۱-۵- در مدت معلوم «فی المدة المعلوم» (نمایش ۱۳۹۴)

نام این فیلم بخشی از عبارتی است که در هنگام ایجاد محرمیت شرعی، حین تعیین مدت،

به‌ویژه در آیین نکاح مُتَّعِه گفته می‌شود. میثم جوانی است که کتابی منتشر نشده در ارتباط با ازدواج موقت و فشارهای جنسی جوانان دارد و سعی دارد از طریق راه‌حلی که فکر می‌کند صحیح است، معضلات مشکلات اجتماعی جوانانی که تحت فشار هستند را برطرف سازد، اما با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو می‌شود. این فیلم همان‌طور که انتظار می‌رفت، نتوانسته است به خط قرمزهای موضوعی که مطرح نموده بود، نزدیک شود و به همین جهت در پی طرح ایجاد موقعیت‌های سطحی و گرفتن خنده با روش‌های گوناگون (از شوخی جنسی گرفته تا اظهارنظرهای عجیب درباره تشنگی جنسی و...) بوده است. این موضوع و نحوه پرداخت به عقد موقت، امری پسندیده نبوده و بررسی علمی و فنی این موضوع در آینده را نیز به چالش می‌کشد.

۱-۶- آقازاده (نمایش ۱۳۹۸)

«آقازاده» یک مجموعه تلویزیونی ایرانی در سال ۱۳۹۸ بود. این مجموعه در ژانر اجتماعی و سیاسی، داستان آقازاده‌ای به نام نیما بحری است که تخلفات اقتصادی مرتکب‌شده و یک مأمور به نام حامد تهرانی با خصوصیتی کاملاً مخالف، که او هم یک آقازاده است، تلاش می‌کند تا تخلفات نیما را افشا کند. سکانس «آش و شکلات» در قسمت دهم مجموعه، اما حکم یک بمب رسانه‌ای را برای این مجموعه داشت. این سکانس و نمایش «صیغه موقت» میان دو کاراکتر اصلی چنان بازتابی در فضای مجازی پیدا کرد که دامنه مخالفت و موافقت با آن فراتر از فضای رسانه‌ای به محافل و گعده‌های دینی و صاحب‌نظران فرهنگی هم کشیده شد. در یک سکانس ۳ دقیقه‌ای، شخصیت راضیه با دادن یک شکلات به عنوان مهریه به شخصیت حامد و خواندن خطبه صیغه عقد موقت از زبان خودش، موجب واکنش‌های اغلب منفی شد. شخصیت راضیه بر یک ساعته بودن صیغه تأکید می‌کند و سپس حامد در آن اتاق را می‌بندد. همچنین قبل از بستن در، به زمین انداختن چادر نمایش داده می‌شد که این لحظه حذف و سانسور شد. تأکید «راضیه» بر یک ساعته بودن این ارتباط، جالب توجه است. پیش‌تر نمایش صریح صیغه عقد غیردائم در مجموعه‌های خانگی و فیلم‌های سینمایی، سابقه چندانی نداشته است. در

صفحات اینستاگرام، پلانی از افتادن چادر شخصیت «راضیه» در کنار کاسه آش منتشر شده که در نسخه به‌نمایش‌درآمده در پلتفرم‌های برخط، وجود ندارد. کاربران با عناصری چون شکلات و کاسه آش در این سکانس، شوخی‌های فراوانی انجام داده‌اند. قسمت ششم مجموعه با تأخیر توزیع گشت و حدود ۱۵ دقیقه از این قسمت سانسور شد که برخی عوامل به این قضیه اعتراض کردند.

۱-۷- تحلیل فیلم‌های مورد بررسی

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران بر اثر تغییرات سیاسی و فرهنگی، تحولی مثبت در عرصه فعالیت‌های رسانه‌ای پدیدار شد، به‌اندازه‌ای که امروز رسانه‌های ایران از سالم‌ترین رسانه‌های جهانی هستند. ازسوی دیگر در جامعه ما به‌عنوان جامعه‌ای با حاکمیت دینی، هرگز نمی‌توان نقش مهم رسانه‌ها در فرهنگ‌سازی و نهادینه ساختن هنجارهای دینی را نادیده انگاشت. رسانه‌های جمعی؛ به تمام ابزارهای غیرشخصی ارتباط گفته می‌شود که به‌وسیله آن، پیام‌های دیداری و یا شنیداری به‌طور مستقیم به مخاطبان انتقال می‌یابند. تلویزیون، رادیو، سینما، اینترنت، ماهواره و مجلات، کتب و... در زمره رسانه‌های جمعی محسوب می‌شوند. امروزه این رسانه‌ها، نقش مهمی در تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به‌ویژه فرهنگی دارند و به‌نوعی در پی تسلط بر زندگی مردم هستند؛ بنابراین ذهنیت مردم را با انفجار اطلاعات (درست یا نادرست) شکل می‌دهند تا بتوانند بر زندگی آن‌ها و شیوه آن مسلط شوند. یکی از روش‌های این اثرگذاری، ارزش‌گذاری (تجلیل یا تحقیر غیرمستقیم) و الگوآفرینی است. الگوسازی یکی از کارکردهای مهم رسانه‌ها برای جذب مخاطب و فرهنگ‌سازی است. آموزش؛ یکی دیگر از کارکردهای مهم رسانه‌ها است که از طریق برنامه‌های مختلف صورت می‌گیرد. آموزش و اطلاع‌رسانی نقش زیادی در الگودهی و تثبیت هنجارها ایفا می‌کند. همان‌طوری که مشاهده شد در فیلم‌های مورد بررسی، پرداختن به موضوع نکاح موقت از ارزش‌گذاری، الگوسازی و آموزش مناسبی برخوردار نبود. از نکات جالب اغلب این روایت‌ها، مردانی است که دارای ثروت و قدرت هستند و از این ازدواج لذت و بهره خود را برده و لیکن حاضر نیستند زندگی اول و همسر

دائم خود را برای این رابطه در معرض تهدید قرار دهند و درنهایت تنها مجازات آنها، عذاب وجدان و نظاره مرگ رقت‌بار همسر موقت خود است. پرداخت‌های فانتزی‌تر نیز چندان موفق نبوده است؛ برای مثال در خصوص سریال (آقازاده نمایش سال ۱۳۹۸) برخی از مخاطبان عام در فضای مجازی معتقد بودند اگر نیروی انتظامی، همانند این سکانس، دختر و پسری را در منزل درحالی‌که مشغول خوردن آش هستند مشاهده کند و آنها بیان دارند که ازدواج موقت نموده‌اند، مورد قبول واقع نشده و آنها به مراجع مرتبط ارجاع می‌گردند. برخی مخاطبان نیز معتقدند نکاح موقت فی‌نفسه امری ناپسند نمی‌باشد، ولی پرداخت به این نحو که پسر و دختر جوانی پنهان از چشم پدر و مادر به‌عنوان بزرگتر آن هم برای یک ساعت با انداختن چادر و رفتن درون اتاقی و قفل نمودن درب، خوشایند مخاطب نیست. باید دید، چرا ترسیم یکی از احکام اسلامی در یک اثر نمایشی تا این اندازه با واکنش منفی روبه‌رو می‌شود. بی‌گمان می‌توان قائل بود، پرداختن به این موضوع می‌توانست بهتر باشد و پرداختی سطحی و بدون عمق نباشد. درنهایت، سؤال اساسی این است اگر ازدواج موقت را به‌عنوان یک امر شرعی و مورد توجه قانون برای جلوگیری از فحشاء و گسترش گناه در جامعه بدانیم، تبلیغ زشتی و بدعاقبتی آن توسط رسانه‌های پُرمخاطب بصری چه ثمر و نتیجه‌ای خواهد داشت.

۲. ازدواج موقت (مُتَعَه یا نکاح مُنْقَطِع یا عقد موقت) در اسلام

فارغ از هر نوع قضاوت اخلاقی و فرهنگی درباره این پرداخت‌ها در مجموعه‌های تلویزیونی ایرانی، نکاح موقت روایت شده در این سریال‌ها از جنبه‌های حقوقی و فقهی قابل بررسی است؛ چرا که ممکن است برخی از دست‌اندرکاران امر، علت واکنش‌های منفی پُرحجم را ناشی از ضعف مبانی نکاح موقت در متون دینی و بالتبع در متون قانونی بدانند. در این بخش از مقاله ضمن پرداخت مختصر به مبانی نکاح موقت به نحوه نمایش یکی از مجموعه‌های تلویزیونی یاد شده (آقازاده نمایش سال ۱۳۹۸) به‌عنوان آخرین برگ نمایشی موضوع در فضای رسانه‌ای کشور اشاراتی خواهد رفت.

۲-۱- تعریف و پیشینه نکاح موقت

نوعی ازدواج است که زن با قرائت صیغه‌ای، خود را برای زمانی معین و محدود به ازدواج مرد در می‌آورد. آیه ۲۴ سوره نساء درباره ازدواج موقت نازل شده است. مسلمانان در مشروع بودن متعه در دوره پیامبر(ص) اتفاق نظر دارند؛ ولی در اینکه این حکم شرعی بعد از پیامبر نیز باقی است یا نه، اختلاف دارند. فقهای امامیه به مشروع بودن ازدواج موقت پس از پیامبر(ص) معتقدند. این نوع ازدواج، در قانون مدنی ایران به رسمیت شناخته شده و ازدواج موقت در ایران به نام صیغه معروف است. منابع تاریخی اعم از شیعه و سنی نشان می‌دهد که در زمان رسول خدا(ص) و بعد از رحلت ایشان یعنی در زمان خلیفه اول نیز متعه نساء انجام شده است. حتی تا زمان خلافت خلیفه دوم نیز این نوع ازدواج مرسوم بود؛ اما خلیفه دوم در زمان خلافتش، این نوع ازدواج را حرام اعلام کرد و حتی تهدید کرد که هر کس پس از شنیدن این حکم مرتکب چنین ازدواجی شود، سنگسار می‌شود. خلیفه دوم نکاح موقت را تحریم کرد، ولی با توجه به نقل‌قولی که از او شده است، این تحریم «قانونی و عرفی» بوده است نه تحریم «شرعی و دینی». به عبارت دیگر، وی به خاطر اینکه تصور می‌کرد متعه دارای مفسده است، آن را ممنوع کرد. چنان‌که خودش نیز این تحریم را به رسول الله نسبت نداد، بلکه می‌گوید، من آن را تحریم می‌کنم و کیفر مخالفت با آن را به خودش نسبت می‌دهد و نمی‌گوید خدا کیفر می‌دهد (کاشف الغطاء، ۱۳۷۰ ش، ص. ۲۶۸). ترمذی روایتی را از عبدالله بن عمر نقل کرده که نشان می‌دهد مسلمانان با وجود این منع، هنوز از نظر شرعی، این نوع ازدواج را حلال می‌دانستند: مردی از اهل شام از ابن عمر در مورد متعه سؤال کرد، او گفت حلال است. سؤال‌کننده به او گفت: پدرت آن را ممنوع کرد. ابن عمر گفت: اگر پدرم آن را ممنوع کرده باشد و رسول خدا(ص) آن را حلال کرده باشد، آیا ما سنت پیامبر(ص) را رها کنیم و از قول پدرم تبعیت کنیم؟ (ترمذی، ۱۴۲۱ ق، صص. ۱۸۵-۱۸۶).

۲-۲- نکاح موقت در منابع اسلامی

در استدلال به قرآن مهم‌ترین زمینه بحث قرآنی ازدواج موقت، آیه ۲۴ سوره نساء است. «مَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً...» و زنانی را که متعه می‌کنید، واجب

است مهر آنها را بپردازید. خداوند متعال در این آیه شریفه بر لزوم پرداخت مهری که برای ازدواج موقت مقرر کرده‌اید تأکید دارد. این نحوه بیان نشان می‌دهد که اصل جواز ازدواج موقت، مسئله‌ای مسلم بوده است و قرآن کریم صرفاً بر لزوم پرداخت مهریه تأکید دارد.

از دیدگاه مفسران اهل سنت؛ زمخشری در تفسیر کشاف (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ص ۶۸۴) از ابن عباس نقل می‌کند که این آیه از آیات محکم قرآن است. میبیدی در کشف الاسرار به نقل از حسن و مجاهد می‌گوید که آیه از آیات محکم است (میبیدی، ۱۳۷۱ش، ص ۶۹۴) و ثعلبی در الکشف و البیان (ثعلبی، ۱۴۲۲ق، ص ۲۸۷) روایتی از حضرت علی (ع) نقل می‌کند که این آیه نسخ نشده است. همچنین از دیدگاه مفسران شیعه، تفسیر قمی (قمی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۳۶)، البرهان (بحرانی، ۱۳۷۴ش، ص ۸۵)، آلاء الرحمن (بلاغی نجفی، ۱۴۲۰ق، ص ۷۶)، تفسیر جوامع الجامع (طبرسی، ۱۳۷۷ش، ص ۲۴۹)، مجمع البیان (طبرسی، ۱۳۶۰ش، صص ۱۰۱-۱۰۳) و تفسیر المیزان (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ص ۲۷۳) تصریح کرده‌اند که این آیه درباره ازدواج موقت نازل شده است. کلمه مُتَعِه که «اسْتَمْتَعْتُ» از آن گرفته شده است در اسلام به معنی ازدواج موقت است، و لفظی است که معنای اصطلاحی خود را در زمان حیات رسول‌الله به دست آورده است. به همین جهت، این کلمه با همین معنا در روایات پیامبر (ص) و کلمات صحابه به دفعات به کار برده شده است. صحابه و تابعین مانند ابن عباس دانشمند و مفسر معروف اسلام و ابی ابن کعب و جابر بن عبدالله و عمران حصین و سعید بن جبیر و مجاهد و قتاده و سدی و گروه زیادی از مفسران اهل تسنن و تمام مفسران شیعه همگی از آیه فوق، حکم ازدواج موقت را فهمیده‌اند. حتی فخر رازی نیز به این مسئله اعتراف کرده که این آیه به جواز ازدواج موقت اشاره دارد. هرچند در ادامه مدعی می‌شود که این حکم، بعداً نسخ شده است. در روایات ائمه اطهار نیز به این مسئله اشاره شده که این آیه مربوط به جواز متعه است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ص ۳۳۶). در خصوص ادعای نسخ آیه قرآن باید گفت، قدر مسلم این است که اصل مشروع بودن این نوع ازدواج در زمان پیامبر (ص) قطعی است و هیچ‌گونه دلیل قابل اعتمادی درباره نسخ شدن آن در دست نیست. بنابراین طبق قانون مسلمی که در علم اصول به اثبات رسیده

باید حکم به بقاء این قانون کرد. جمله مشهوری که از عمر نقل شده نیز گواه روشنی بر این حقیقت است که این حکم در زمان پیامبر(ص) هرگز نسخ نشده است. هیچ‌کس جز پیامبر(ص) حق نسخ احکام را ندارد و تنها اوست که می‌تواند به فرمان خدا پاره‌ای از احکام را نسخ کند، و بعد از رحلت پیامبر(ص) باب نسخ به کلی مسدود می‌شود و گرنه هر کسی می‌تواند به اجتهاد خود، قسمتی از احکام الهی را نسخ نماید و دیگر چیزی به نام شریعت جاودان و ابدی باقی نخواهد ماند و اصولاً اجتهاد در برابر سخنان پیامبر(ص) اجتهاد در مقابل نص است که هیچ اعتباری ندارد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱ش، ص. ۳۲۸) به موضوع نکاح موقت در سنت پیامبر(ص) و ائمه(ع) اشاره شده است. در روایتی از امام صادق(ع) آمده که پیامبر(ص) نیز ازدواج موقت داشته‌اند (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ص. ۱۳). در مورد انجام عمل متعه توسط ائمه(ع) نیز روایاتی وجود دارد مانند اینکه در روایتی آمده است امام علی(ع) با زنی از قبیله بنی‌نہشل در کوفه ازدواج موقت کرد. (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ص. ۱۰۰). همچنین در روایات اهل سنت به نکاح موقت پرداخت‌های صورت گرفته است، صحیح مسلم (نیشابوری، بی‌تا، ص. ۱۳۰)، صحیح بخاری (بخاری، ۱۴۱۸ق، ص. ۲۳۷)، مصنف ابن ابی شیبیه و مسند احمد (ابن حنبل، ۱۴۱۲ق، ص. ۶۹۲). از عبدالله بن مسعود روایت کرده‌اند که گفت: ما در کنار رسول خدا(ص) می‌جنگیدیم و همسر نداشتیم، گفتیم: بهتر نیست خود را آخته کنیم؟ پیامبر(ص) ما را از این کار بازداشت. سپس به ما اجازه داد تا با پرداخت مهریه (جامه و امثال آن) زنان را به عقد موقت خود درآوریم.

در روایات شیعه آمده است، از امام باقر(ع) راجع به متعه سؤال شد، ایشان فرمود: در قرآن کریم آمده است که ...فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَآ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا (نساء: آیه ۲۴) و زنانی را که متعه می‌کنید، واجب است مهر آنها را بپردازید. و گناهی بر شما نیست در آنچه بعد از تعیین مهر، با یکدیگر توافق کرده‌اید (بعداً می‌توانید با توافق، آن را کم یا زیاد کنید) خداوند، دانا و حکیم است (کلینی، ۱۳۸۱ق، ص. ۷). امام باقر(ع) فرمودند: حضرت علی(ع) بارها می‌گفت: اگر عمر بر من سبقت نمی‌گرفت (و با خلافت خود متعه را تحریم نمی‌کرد) جز انسان‌های شقی (و یا خیلی کم) کسی زنا نمی‌کرد (کلینی، ۱۳۸۱ق، ص. ۸). ابوحنیفه از امام

صادق(ع) در مورد متعه نساء سؤال کرد، امام فرمود: سبحان الله آیا کتاب خدا را قرائت نکرده‌ای که فرمود: «فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً». ابوحنیفه گفت: به خدا سوگند گویی که اصلاً این آیه را قرائت نکرده بودم. (کلینی، ۱۳۸۸ق، ص ۱۱۰). عبدالله بن عمیر لیثی نزد امام باقر(ع) آمد و گفت: نظرت درباره متعه زنان چیست؟ امام فرمود: خداوند آن را در کتابش و در سنت پیامبرش حلال نموده، پس تا روز قیامت حلال است (کلینی، ۱۳۸۸ق، ص ۷۰). به غیر از شیعه امامیه که معتقد است ازدواج موقت جایز و مشروع است، فرق اسلامی از جمله اهل سنت، اباضیه، زیدیه (هاشمی، ۱۴۱۰ق، ص ۱۷۶) و اسماعیلیه (نعمان مغربی، ۱۳۸۳ق، ص ۱۸۱) معتقدند که آیه نکاح موقت نسخ شده است و به همین جهت، ازدواج موقت ممنوع است.

۲-۳- برخی از احکام نکاح موقت

نکاح موقت همانند نکاح دائم دارای صیغه، طرفین نکاح، مهریه می‌باشد. در این بخش به بیان این خصوصیات با نگاه تطبیقی به سکانس اصلی مجموعه آقازاده (نمایش ۱۳۹۸) پرداخته خواهد شد. در این سکانس ۳ دقیقه‌ای، شخصیت راضیه با دادن یک شکلات به عنوان مهریه به شخصیت حامد و خواندن خطبه صیغه عقد موقت از زبان خودش، موجب واکنش‌هایی شد. شخصیت راضیه بر یک ساعته بودن صیغه تأکید می‌کند و سپس حامد در آن اتاق را می‌بندد.

۲-۳-۱- صیغه موقت نکاح

عقد متعه همچون سایر عقود از ایجاب و قبول تشکیل می‌شود. ایجاب به قول مشهور، باید با یکی از الفاظ «رَوَّجْتُكَ»، «مَتَّعْتُكَ» یا «أُنْكَحْتُكَ» باشد و عقد با الفاظ دیگر، مانند «تملیک»، «هبه» و «اجاره» تحقق نمی‌یابد. قبول با لفظی که بر انشای رضایت قبول‌کننده دلالت کند مانند «قَبِلْتُ النِّكَاحَ»، «قَبِلْتُ الْمُتْعَةَ»، «قَبِلْتُ التَّرْوِيجَ» یا «قَبِلْتُ» به تنهایی محقق می‌گردد (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ص ۱۵۴). در ازدواج (اعم از ازدواج موقت یا دائم) ایجاب با دختر و قبول و پذیرش آن با پسر و مرد است. در سکانس جنجالی مجموعه آقازاده هم

ابتدا بازیگر نقش راضیه متن صیغه را می‌خواند و بازیگر نقش حامد «قبلت» را می‌گوید. متن زیر در مجموعه آقازاده خوانده شد که از نظر شرعی صحیح بود: راضیه: «زَوَّجْتُكَ نَفْسِي فِي الْمُدَّةِ الْمَعْلُومَةِ، عَلَى الْمَهْرِ الْمَعْلُومِ» من خودم را به همسری تو در آوردم با مدت معین و با مهر معین. حامد: قَبِلْتُ؛ قبول کردم.

۲-۳-۲- شرایط زوجین نکاح موقت

در مورد اینکه ازدواج موقت با دختر باکره رشید، بدون اذن ولی او، میان فقهاء اختلاف نظر وجود دارد و برخی آن را باطل می‌دانند (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ص. ۱۸۷) و بنابر جواز در مورد از بین بردن دوشیزگی (بکارت) او اختلاف است، برخی حرام و برخی مکروه دانسته‌اند (مکارم شیرازی، ۱۴۲۴ق، ص. ۹۱). در گفتگوهای این مجموعه، بازیگر نقش راضیه به دو نکته مهم شرعی و حقوقی اشاره می‌کند. اول آنکه فوت پدرش را اعلام می‌دارد و دوم اینکه اقرار به رشیده بودن می‌نماید. مطابق قانون مدنی (ماده ۱۰۴۳) اگر دختری پدرش فوت کرده باشد، اجازه ازدواج وی با جد پدری او می‌باشد. همان‌طور که در این مجموعه دیده شد، بازیگر این نقش پدر بزرگ نیز نداشته است، اما دلیل ذکر رشیده بودن آنکه، طبق نظر برخی از مراجع تقلید^۱، دختر بالغی که صلاح خود را بتواند تشخیص دهد رشیده است و نیازی به اذن پدر هم ندارد.

۲-۳-۳- مهریه نکاح موقت

۱. آیات عظام: امام خمینی(ره)، سیستانی، مکارم شیرازی، شبیری زنجانی، نوری همدانی، مظاهری، سبحانی و فیاض: دختری که به حد بلوغ رسیده و رشیده است (یعنی مصلحت خود را تشخیص می‌دهد)، اگر بخواهد شوهر کند، چنانچه باکره باشد، باید از پدر یا جد پدری خود اجازه بگیرد و اجازه مادر و برادر لازم نیست. آیات عظام خویی، اراکی، گلپایگانی، فاضل لنکرانی، صافی گلپایگانی، وحید خراسانی، تبریزی، خامنه‌ای و علوی گرگانی: بنابر احتیاط واجب، باید از پدر یا جد پدری خود اجازه بگیرد. آیات عظام روحانی، شاهرودی و هادوی تهرانی: چنانچه دختر بالغه و رشیده باشد؛ یعنی صلاح و فساد این کار را تشخیص بدهد، ازدواج موقت و دائم، بدون اذن پدر جائز است و اشکالی ندارد. حضرت آیت‌الله بهجت: بنابر احتیاط تکلیفاً؛ اجازه شرط است (یعنی هر چند عقد بدون اجازه ولی باطل نیست، اما گناه و معصیت است) (به نقل از: تارنمای: <https://www.islamquest.net>).

عقد موقت بدون بیان مهریه صحیح نیست (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ص. ۱۸۱). زن به مجرد عقد، مالک مهر می‌شود، ولی زمانی او مالک تمام مهریه می‌شود که نزدیکی (دخول) صورت بگیرد و مرد بتواند در تمام مدت تعیین شده از او استفاده کند (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، صص. ۱۷۴-۱۷۸). در سکانس جنجالی، یک عدد شکلات به عنوان مهریه صیغه موقت یک ساعته تعیین شده بود در ماده ۱۰۷۸ قانون مدنی آمده است: «هر چیزی را که مالیت داشته و قابل تملک نیز باشد می‌توان مهر قرار داد». بر اساس این ماده مهریه می‌بایست مالیت و ارزش داشته باشد و با توجه به اینکه در بازار برای خرید شکلات پول پرداخت می‌شود پس مالیت داشته و برای مهریه صحیح است. از طرفی چون در این سکانس، قرار بر این بوده است که صیغه موقت به نمایش درآید لازم بود که مهریه نیز معین شود. چراکه جعل مهریه در ازدواج موقت الزامی است و طبق ماده ۱۰۹۵ قانون مدنی در نکاح منقطع عدم تعیین مهر در عقد، موجب بطلان است.

۲-۳-۴- مدت نکاح موقت

عقد موقت در صورتی صحیح است که مدت آن در عقد ذکر شود. اگر زمان ذکر نشود، به نظر مشهور فقها عقد دائم خواهد شد. مدت تعیین شده باید مشخص و غیرمبهم باشد. مرد می‌تواند همه مدت یا مقداری از آن را به زن ببخشد، بدون اینکه نیازی به قبول زن باشد (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ص. ۱۸۱). سؤال پرتکرار سکانس جنجالی حلال، شرعی و قانونی بودن صیغه یک ساعته بود. طبق فتوای مراجع تقلید شیعه و قوانین جاری کشور ایران، صیغه یک ساعته حلال و قانونی است. به طور کلی برای صیغه موقت، حداقل و همچنین حداکثر زمانی شرط نشده است. کما اینکه صیغه و ازدواج موقت یک ساعته صحیح و قانونی است، صیغه ده ساله نیز صحیح است.

۲-۳-۵- نکاح موقت در قانون

در ماده ۱۰۷۵ قانون مدنی ازدواج موقت در قوانین ایران به رسمیت شناخته شده است. مطابق مواد ۱۰۹۵ تا ۱۰۹۸ قانون مدنی ترتیب‌هایی داده شده است که مهریه زن در ازدواج موقت به هر ترتیب به وی تسلیم شود. به تصریح ماده ۱۱۱۳ قانون مدنی، «در

عقد انقطاع زن حق نفقه ندارد مگر اینکه شرط شده باشد یا آنکه عقد مبنی بر آن جاری شده باشد». بر طبق ماده ۱۱۳۹ طلاق مخصوص نکاح دائم است و در ازدواج موقت وجود ندارد. ماده ۱۱۵۲ در مورد عده طلاق و فسخ نکاح و بذل مدت و انقضاء آن در مورد نکاح منقطع است و ماده ۱۱۵۴ در مورد عده وفات است. در ماده ۲۱ قانون جدید حمایت خانواده در مورد ثبت نکاح موقت در دفاتر اسناد رسمی ازدواج و طلاق، سه مورد ضروری دانسته شده است: زوجه باردار شود، طرفین توافق کنند، شرط ضمن عقد؛ یعنی ضمن عقد نکاح، طرفین شرط کنند که نکاح موقت آنها ثبت شود. قوانین قبلی الزامی بر ثبت ازدواج موقت نداشتند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

فارغ از نوع نگاه و دیدگاه‌های مطروحه در خصوص نکاح موقت در اسلام، برخی از غیرمسلمانان و حتی برخی مسلمانان که ازدواج موقت را حرام می‌دانند، روش‌هایی شبیه ازدواج موقت برای رفع نیاز انسان و حل معضلات اجتماعی ارائه کرده‌اند؛ ازجمله راسل دانشمند معروف انگلیسی در کتاب زناشویی و اخلاق به راه‌حل یکی از قضات دادگاه جوانان اشاره کرده است که می‌گوید: «جوانان باید بتوانند در یک زناشویی جدید وارد شوند که با زناشویی معمولی (دائم) از جهت آنکه طرفین قصد بچه‌دار شدن نداشته باشند؛ جدایی آن‌ها به آسانی صورت پذیرد؛ پس از طلاق، زن هیچ‌گونه حق نفقه‌ای نداشته باشد، تفاوت دارد». ^۱ به نظر می‌رسد، تا وقتی که طرح کاربردی و قانونی برای اجرای صحیح ازدواج موقت تدوین و عملی نشود، نمی‌توان جوانان و نوجوانان را تشویق به ازدواج موقت کرد. بهترین راه در شرایط فعلی این است که طرح ازدواج ساده و آسان را به صورت دائم در جامعه ترویج کنیم. البته این مطالب به معنی نفی ازدواج موقت به طور کلی نیست؛ بلکه در موارد خاص اگر جلوی پیامدهای نامطلوب گرفته شود و مصالح مهمی هم بر آن مترتب شود، ازدواج موقت قابل تجویز است. در این زمینه، مناسب‌تر آن است ضمن شناخت مبانی، جایگاه و کارکردهای مفید این تجویز قانونی، به

مفهوم درست آن در رسانه پرداخته شود و از تبلیغ زشتی و بدعاقبتی آن توسط رسانه‌های پرمخاطب بصری جلوگیری به عمل آید.

فهرست منابع

- ابن حنبل، احمد (۱۴۱۲ق)، مسند / احمد بن حنبل، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان (۱۳۷۴ش)، البرهان فی تفسیر قرآن، قم: محقق قسم الدراسات الاسلامیه مؤسسه البعثة، مؤسسه البعثة.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۴۱۸ق)، صحیح بخاری، بیروت: دارالفکر.
- بلاغی نجفی، محمد جواد (۱۴۲۰ق)، آلاء الرحمن فی تفسیر القرآن، قم: بنیاد بعثت.
- ترمذی، محمد بن عیسی (۱۴۲۱ق)، سنن ترمذی، بیروت: دار الفکر.
- ثعلبی نیشابوری، احمد بن ابراهیم (۱۴۲۲ق)، الكشف و البیان عن تفسیر القرآن، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعة، قم: مؤسسه آل البيت.
- زمخشری، محمود (۱۴۰۷ق)، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، بیروت: دارالکتب العربی.
- صاحب جواهر، محمد حسن (۱۴۰۴ق)، جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- طباطبایی، محمد حسین (۱۴۱۷ق)، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم: دفتر نشر اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۶۰ش)، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن؛ ترجمه به وسیله مترجمان، تهران: انتشارات فراهانی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۷ش)، تفسیر جوامع الجامع، تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم.
- قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق)، تفسیر القمی، محقق موسوی جزایری طیب، قم: دارالکتب.
- کاشف الغطاء، محمد حسین (۱۳۷۰ش)، این است آئین ما؛ ترجمه ناصر مکارم، قم: مدرسه

امام امیرالمؤمنین(ع).

کلینی، محمد بن یعقوب(۱۳۸۸ش)، *فروع کافی*، قم: دارالحديث.

مکارم شیرازی، ناصر(۱۳۷۱ش)، *تفسیر نمونه*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مکارم شیرازی، ناصر(۱۴۲۴ق)، *کتاب النکاح*، قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام.

میبدی، احمد بن محمد(۱۳۷۱ش)، *کشف الاسرار و عدة الابرار*؛ ترجمه عبدالله انصاری، تهران: امیرکبیر.

نعمان مغربی، محمد(۱۳۸۳ق)، *دعائم الاسلام و ذکر الحلال و الحرام و القضايا و الاحکام عن اهل بیت رسول الله علیه و علیهم افضل السلام*، تحقیق: آصف بن علی اصغر فیضی، قاهره: دارالمعارف.

نیشابوری، مسلم بن الحجاج(بی تا)، *الجامع الصحيح المسمى صحيح مسلم*، بیروت: دارالآفاق الجديده.

هاشمی، احمد بن عیسی(۱۴۱۰ق)، *رأب الصدع*، بیروت: دارالنفاثس.